

STRATEGII DE PROMOVARE A CULTURII ROMÂNE. SCRIITORI DIPLOMAȚI ÎN SPAȚIUL LUSITAN

Laura BĂDESCU

O privire sintetică asupra parcursului istoric al diplomației române¹ a remarcat în cadrul fiecărei generații prezența umaniștilor, fie ei scriitori, critici sau poeți. Prejudecățile autohtone asupra scriitorului-diplomat nu s-au întemeiat pe profilul unui Milescu sau Antioh Cantemir, ci sunt de dată relativ recentă, descinzând din modelul Alecsandri, mai puțin Ghica sau Kogălniceanu². Dominanta wilsoniană a diplomației noastre s-a afirmat târziu, abia în perioada interbelică și, poate tocmai de aceea, înflăcărea și diletantismul pașoptist, ca și trăsăturile byroniene ale generației de diplomați din perioada principatelor unite au fost asociate mai mereu scriitorilor diplomați. Clișeul acesta a fost perpetuat până spre primele decenii ale secolului XX, când diplomația românească a adunat laolaltă nume sonore ale culturii române, precum Mircea Eliade, Al. Duiliu Zamfirescu, Lucian Blaga, Aron Cotruș, Eugen Ionescu, Nicolae Petrașcu ș.a.

După 1989, conduita europeană de susținere a politicilor culturale³ a înlesnit promovarea în posturi diplomatice a unor personalități cunoscute în mediile universitare sau artistice: Vlad Alexandrescu, Mihai Zamfir, Gabriel Gafița, Emil Ghițulescu, Maria Sipoș, Grete Tartler ș.a.

1. Istoricul relațiilor diplomatice româno-portugheze a reținut prezența la Lisabona a unor ambasadori proveniți din mediul cultural: Alexandru Duiliu Zamfirescu (1938), Lucian Blaga (1938-1939), Mihai Zamfir (1997-2001), Teodor Baconsky (2002-2005), Gabriel Gafița (2006-2009). Tot în cadrul misiunii diplomatice de la Lisabona Mircea Eliade a ocupat modesta funcție de atașat cultural (1941-1945). Fără îndoială, el a avut cea mai bogată activitate publicistică și editorială în spațiul portughez.

¹Baconsky 2007a: 29-34.

²Vezi în acest sens Baconsky 2007a: 32-33.

³Astăzi, diplomația culturală și-a asumat, cel puțin prin declarații, o identitate de tip *top-down*, caracteristică țărilor latine și spațiului francofon, pe care o susține, printre altele, prin programe precum „Translation and Publication Support Programme”, respectiv „20 de autori” – vezi <http://www.cennac.ro>.

Cităm ca reprezentative: *Os Romanos, Latinos do Oriente, Salazar e a Revolução em Portugal*⁴ ș.a.

Relativ numeroase sunt creațiile cu tematică lusitană apărute în limba română: Lucian Blaga, *La curțile dorului* (1938); Mihai Zamfir, *Jurnal indirect. Scrisori portugheze, Se înnoptează. Se lasă ceață* (Zamfir 2006); Teodor Baconsky, *Insula cetății. Jurnal parizian – 1991-1994, cu o postfață din Lisabona – 2003* (Baconsky 2005), *Turn înclinat, Fragmente de arheologie profetică* (Baconsky 2007a) etc.

Între traduceri reprezentative în limba portugheză semnalăm doar Mihai Zamfir, *Uma casa dois mundos*⁵, (Zamfir 2008); Teodor Baconsky, *O Poder do Cisma – Retrato do Cristianismo Europeu* (Baconsky 2007), iar ca restituire semnificativă notăm *Jurnal portughez* (Eliade 2006a, Eliade 2006b), tradus în limba portugheză la doi ani după editarea în limba română (Lisboa, Editura Guerra Paz, 2008).

2.1 *Textele publicate în spațiul portughez. Toposuri.* Parcurgând această categorie de texte, observăm cultivarea unor ansambluri subsumate evoluției istorice, care vizează, în mod constant, *alteritatea și unitatea*.

Dintre toate structurile imaginarului, cuplul *alteritate/ identitate* revine obsesiv, exprimând, printr-un sistem complex relațiile instituite între *Noi și Ceilalți*. Definirea publică a sinelui comportă un pregnant caracter persuasiv având ca finalitate acceptarea noastră de către *ceilalți*. Elementele care sunt antrenate în această strategie de identificare procedează la acumularea unor *locuri comune* inducând astfel lectorului senzația dezvoltării câmpului de cunoaștere și nu a descoperirii bruște a informației.

Toposurile care contribuie substanțial la perceperea apropiată sunt: geografic, cultural, religios și politic.

Punerea în relație a textelor precizate cu discursurile performate în situații cu un puternic caracter politic (vezi discursul rostit de Lucian Blaga⁶ în Portugalia cu prilejul înmânării scrisorilor de acreditare) sau cu textele de diseminare (vezi interviul acordat de H.R. Patapievici cotidianului *Diario de Noticias* (14 martie 2007) cu prilejul deschiderii

⁴Traducerea în limba portugheză a fost realizată de Victor Buescu, primul lector de limba română care a predat în cadrul Facultății de Litere a Universității din Lisabona între anii 1943-1971 și care a promovat constant cultura română prin traduceri și studii filologice (fragmentele citate aici au fost traduse și publicate în *Acção*, ano III, n. 128, 30-9-1943, p. 1-4)

⁵Romanul a avut lansări succesive în Portugalia, prin ICR respectiv MAE, și în Brazilia. Vezi: http://www.realitatea.net/traducerea-in-portugheza-a-romanului-acasa-al-lui-mihai-zamfir-va-fi-lansata-pe-8-iunie_531487.html; <http://www.hotnews.ro/stiri-cultura-5785914-carte-uma-casa-dois-mundos-mihai-zamfir-lansata-lisabona.htm>; <http://www.nosrevista.com.br/2009/01/23/uma-casa-dois-mundos/>.

⁶ Vezi Turcu 1995: 214.

ICR-Lisabona⁷) denotă similitudini fără echivoc în ceea ce privește derularea unui imaginar al alterității.

Toposul geografic pune în evidență distanța fizică, mizând pe un joc al identității spirituale și consangvine⁸. În mod constant, toposul geografic reclamă prezența *toposului cultural*. Ansamblul articulațiilor acestuia se desfășoară sub obsesia miracolului romanității care îl făcea pe Eliade să proiecteze o istorie a „solidarității latine” din secolul trecut, admirabilă ca „temă pentru un studiu de filozofia culturii!”⁹.

Toposul cultural vehicula la începutul secolului absența traducerilor *în și din* limba portugheză¹⁰ susținând universalitatea literaturii române¹¹. Treptat, acest topos va achiziționa experiența lusitană a unor figuri prestigioase: astfel, Lucian Blaga amintea de prezența în Portugalia a lui Duiliu Zamfirescu, Mircea Eliade evidenția personalitatea lui Blaga, iar contemporanii noștri îl invocă, fără excepție, pe Eliade¹².

⁷<http://www.icr.ro/lisabona/evenimente-5/horia-roman-patapievici-presedintele-institutului-cultural-roman-din-bucuresti.html#void>

⁸„Urmași ai aceluiași Imperiu Universal, noi ne supunem aceluiași idei provenind din același izvor și le exprimăm în limbi-surori. Unite prin idealuri comune de civilizație, de solidaritate internațională și de pace, cele două țări ale noastre dau o formă mereu concretă afinităților lor funciare și tendințelor lor similare” (Turcu 1995: 214); „portughezi și români, popoarele latine cele mai îndepărtate unul față de celălalt [...] tot așa cum Atlanticul reprezintă plămânul Portugaliei, gurile Dunării și Marea Neagră reprezintă punctul de sprijin al României [...]” (Eliade 2006b: 220); „Portugalia este pentru România fratele de la celălalt pol al latinității” (H.R. Patapievi, *loc. cit.*).

⁹De altfel, și în jurnal, Eliade notase interesul manifestat de reprezentanții clasei politice portugheze cu privire la această chestiune: „Scena de la Palat: bătrânul general Carmona, președintele providențial – care, în loc de a-l împușca pe Salazar, după obiceiul românesc, l-a făcut dictatorul Portugaliei – asculta rezemat în sabie scrisoarea lui Iurașcu, clătinând încet din cap de câte ori auzea cuvântul «latinitate»” (Eliade 2006a: 96).

¹⁰„Dacă ar trebui să aleg cinci romane din opera lui Eça și a lui Zola, n-aș șovăi deloc să aleg trei volume de Eça și doar două de Zola. Și totuși, Eça este un mare scriitor necunoscut – ca și Liviu Rebreanu...” (Eliade 2006b: 287-288) etc.

¹¹Vezi pentru aceasta scriitorii români invocați de Eliade 2006b: 274-277. Tot astfel, vezi și Mihai Zamfir, *Tres romances sobre a historia contemporanea*,

<http://coloquio.gulbenkian.pt/bib/sirius.exe/issueContentDisplay?n=33&p=89&o=p>;

Mihai Zamfir, *Trajectoria de um romancista – Marin Preda*,

<http://coloquio.gulbenkian.pt/bib/sirius.exe/issueContentDisplay?n=58&p=69&o=p>;

Mihai Zamfir, *Uma hipotese semantica sobre a lirismo*,

<http://coloquio.gulbenkian.pt/bib/sirius.exe/issueContentDisplay?n=66&p=28&o=p>.

¹²Vezi Turcu 1995: 214; M. Eliade 2006b: 277; Baconsky 2007b: 67-74; H.R. Patapievi, *loc. cit.* „Mircea Eliade – care aprecia foarte mult cultura lusitană –, în mandatul său ca atașat cultural (1941-1944), și-a exprimat acest sentiment cu însuflețire în publicațiile acelei perioade. [...] Deschiderea ICR se face sub semnul lui Mircea Eliade, unul dintre gânditorii cei mai originali ai secolului XX...” etc.

Toposul religios presupune, în cadrul textelor publicate în Portugalia, discuții distincte circumscrise regimului politic sub care acestea au fost editate. Eliade, portretizându-l pe Antonio de Oliveira Salazar¹³, insistă pe formarea și evoluția liderului portughez sub auspiciile și valorile catolicismului sever. Poate de aici motivația lui Eliade de a minimaliza diferențele de rit și de a amplifica ideea unei *unități* definitorii prin reiterarea termenilor cu rezonanțe fondatoare („Roma”, „Occidentul latin”, „creștinătate”¹⁴ etc.) sau prin observații ce țin de mentalități și cutume: „ceea ce se evidențiază studiind de aproape viața religioasă a românilor este *naturalețea* credinței lor creștine: *anima naturaliter christiana*”¹⁵.

Perspectiva contemporană asupra chestiunii religioase este circumscrisă de Teodor Baconsky (în *O poder do cisma. Retrato do cristianismo europeu*¹⁶) aceleași idei, cea a *unității* creștine articulată pe dimensiunea coexistenței tipologice: catolicism vs. ortodoxie. Volumul¹⁷ angajează, în eseu care îi dă titlul, *unitatea* virtuală în sintagme seducătoare („marea reconciliere”, „intensificarea contactelor dintre ortodoxie și catolicism” etc.), fără a neglija dihotomiile multiple („ortodoxia este conservatoare și defensivă, catolicismul este evolutiv și ofensiv”), explicabile prin relațiile polifațetate, întreținute de fiecare dintre

¹³Eliade va realiza în scrierile sale portugheze portrete succesive ale lui Salazar (Eliade 2006a: 96; Eliade 2006b: 7-219, 321-327 etc.).

¹⁴Invaziile barbare au avut totuși o influență considerabilă asupra destinului Daciei, tăindu-i relațiile cu Occidentul latin. Cu câteva secole înainte, Roma își exercitase influența asupra acestei provincii [...]; mai târziu, izolată de Roma, Dacia a căutat sprijin în cealaltă parte a imperiului, în Bizanț, noua Romă a Orientului” (Eliade 2006b: 232); „Popor de frontieră, românii [...] au intrat în istoria modernă cu o splendidă dar anihilatoare misiune: să apere civilizația și creștinătatea latino-occidentală contra amenințărilor turanico-slave.” (Eliade 2006b: 240) etc.

¹⁵ Eliade 2006b: 266.

¹⁶Baconsky 2001. În fapt, doar câteva texte au fost preluate din acesta (*O poder do cisma, A igreja ortodoxa: Historia e preconceito, O cachimbo de Eliade*), celelalte fiind alese din publicistica autorului, în concordanță deplină cu așteptările și orizontul lectorului portughez, interesat cu precădere de cutumele cotidiene (vezi *Ponto e pontualidade, Triunfo do fait divers*, dar și *O casal: um esboço antropológico*), de valorile culturale și de elita intelectuală (vezi *A geração em fotograma, Sobre os mitos*, precum și *Cioran au o disciplina da ambiguidade, A querela das elites*) etc.

¹⁷Volumul a fost semnalat în Portugalia cu oarecare asiduitate:

http://2008.rgnpress.ro/component/option,com_ab_calendar/month,02/year,2008/day,11/Itemid,1/, https://www.bertrand.pt/catalogo/detalhes_produto.php?id=85399, <http://www.wook.pt/ficha/o-poder-do-cisma/a/id/200353>, <http://www.wook.pt/authors/detail/id/45215>, www.scribd.com/Teodor-Baconsky-%C2%ABO-Poder-do-Cisma-Retrato-do-Cristianismo-Europeu%C2%BB/d/25965207, <http://www.criticaliteraria.com/9727542492>, <http://www.icr.ro/lisabona/evenimente-5/tele-viziuni-luso-romane.html>, <http://www.lusorom.com/html/carti.html>.

biserici cu societatea laică, cu politicul, conștiința de sine sau propriile valori. Soluțiile reconcilierii celor două biserici apostolice ar permite avantaje politice paneuropene, iar rezolvarea diferendelor și „obligația de a combina elementele deja existente într-un aranjament cât mai larg profitabil” ar duce la depășirea schismei și, în fapt, la consolidarea democrației etc.

2.2 *Textele cu tematică portugheză publicate în spațiul românesc. Toposuri.*

Revendicându-se din experiența acumulată în spațiul portughez prin apelul la genurile biograficului, pe linia literaturii de frontieră, textele cu tematică portugheză nu sunt încorsetate de vreo propagandă, fie ea și involuntară. Analogia funcționează cu prioritate în vederea descoperirii unui model: cel portughez. Contrastul și variațiile introduse nu mai sunt reclamate atât de o retorică a unității, cât de una a descensiunii autohtone.

Toposul geografic nu mai reiterează cu obstinție distanțele fizice cuantificate în *extremități continentale*. Reformulările, deși reiau *locul comun* al distanțelor ce apropie, amintesc de geografii imaginare, egalând *Arcadia* (vezi Zamfir 2006b: 16) precum: „Când spun Portugalia, mă refer la un metaforic, o țară în același timp apropiată și depărtată, tărâm privilegiat, de unde România se percepe doar în contururile ei generale”¹⁸.

Se înmulțesc descrierile citadine, punctuale, ce assemblează structuri comparative, uneori populate cu *dèjà vu*-uri de tipul: „Lisabona, oraș ondulat și decrepit, [...]. Primele impresii, un București interbelic, între cubismul Bauhaus și citatul parizian Art Déco. Suntem în deplină armonie cu spectrele românești ale locului: pe de o parte, Mircea Eliade, fost atașat cultural (care a trăit aici aproape cinci ani), pe de alta, Carol al II-lea, fostul monarh exilat la Esturil [...]. Pe stradă populația pare adusă de la Focșani sau de la Pitești [...] Pe stradă, portugheza se amestecă într-o rumoare familiară, ca o românească pe care o recunoști după un zid fără să o poți analiza”¹⁹.

Formația autorilor și implicarea acestora în viața culturală diversifică toposul cultural. Reprezentativul *Jurnal indirect: scrisori portugheze* este organizat în jurul unor evenimente (*EXPO '98, Carnavalul de la Rio, Fátima sau Porto 2001*) sau personalități culturale (*Amália, Eça de Queirós sau Copilul teribil, Manuel dos Santos Lima, Eduardo Lourenço, José Luís Peixoto*).

Latinitatea nu mai antrenează structurile comparative ale toposului cultural, ci assemblează concepte identitare: „Suntem tare mândri de latinitatea ortodoxiei românești concepută ca insulă în oceanul slav și

¹⁸ Zamfir 2001.

¹⁹ Baconsky 2007a: 298.

metaforă a europenității [...] Problema e că viața noastră publică e masiv impregnată de mentalitatea slavă: adevărul ei este personal nu obiectiv ca în democrațiile occidentale”²⁰.

Toposul religios fixat în eseuri și articole – unele de nișă academică, altele de popularizare – nu se îndepărtează de similitudinile formulate de Eliade: „Dintre toate popoarele occidentale, portughezii se apropie cel mai mult de hristologia ortodoxă”²¹.

Toposul politic înlocuiește personalitățile istorice cu ansambluri umane, popoare, societăți, partide etc.: „În ochii străinului care nu a mai trecut de 10 ani, spectacolul de azi e formidabil: o renaștere, și dincolo de ea, respectabilitatea unui efort național concertat [...] Oricum această renaștere e admirabilă, ce spun, invidiabilă. Sunt puțini, nu au resurse [...] Și-au pierdut imperiul. Au cunoscut o lungă dictatură cu ipocriziile ei consensuale, cu naționalismul ei butaforic, nelipsit de represiuni și definiții arbitrare [...]. Lipiți de ape, alungiți într-un colț mai curând arid al continentului, acești oameni au știut să iasă la lumină [...] O poveste frumoasă, enervant de frumoasă pentru verii lor români, certăreți, vulgari, incapabili să se adune laolaltă pentru a construi ceva, spre binele comun”²².

Angrenat în istorie, acest topos devine manipulator al memoriei colective²³: „Știu din experiența mea portugheză că, în societățile sufocate de sisteme totalitare, majoritatea cetățenilor trece, aproape firesc, de la o extremă la cealaltă. Așa s-a întâmplat cu verii noștri din partea occidentală a peninsulei iberice. După ce domnia lui Salazar s-a prăbușit, în 1974, electoratul (debusolat de aerul democrației) a intrat pe dată sub magnetismul stângismului extrem. Salazar nu fusese un dictator propriu-zis, ci doar un lider autoritar, fost «salvator» al economiei, care semăna mai mult cu De Gaulle decât cu Hitler”²⁴.

3. *Concluzii.* În mod constant, promovarea literaturii române în spațiul lusitan a fost orientată spre așteptările și performanțele culturale ale lectorului portughez. Acest fapt a determinat impunerea unui *tipar* centrat pe vehicularea valorilor comune: *latinătate, romanitate, traduceri, creștinism, eroism* etc. Același tipar se regăsește și în textele cu tematică lusitană destinate lectorului român, însă valorile, deși identificate ca fiind

²⁰ Baconsky 2007a: 238 ș.u.

²¹ Baconsky 2007a: 131.

²² Baconsky 2007a: 303.

²³ Instabilitatea economică declanșează în imaginarul colectiv incertitudini și re poziționări arbitrare. Astfel, deloc surprinzător este faptul că Salazar „câștiga” în 2007, cu 41% din voturile exprimate, concursul organizat de postul de televiziune RTP în vederea desemnării celui mai mare portughez al tuturor timpurilor, surclasându-i pe Vasco da Gama, Luís Vaz de Camões sau Fernando Pessoa.

²⁴ Baconsky 2007c.

aceleași, au modalități distincte de interpretare și contextualizare. Ele nu anulează tiparul, ci afirmă memoria transformată în tradiție, în virtutea unei coerențe relaționată fenomenului de promovare secvențială a două culturi.

Bibliografie

Baconsky 2001: Teodor BACONSKY, *Puterea schismei. Un portret al creștinismului european*, București, Anastasia, 2001.

Baconsky 2005: Teodor BACONSKY, *Insula cetății. Jurnal parizian – 1991-1994, cu o postfață din Lisabona – 2003*, București, Curtea-Veche, 2005.

Baconsky 2007a: Teodor BACONSKY, *Turn înclinat, Fragmente de arheologie profetică*, București, Curtea-Veche, 2007.

Baconsky 2007b: Teodor BACONSKY, *O Poder do Cisma – Retrato do Cristianismo Europeu*, Fim de Século Editora, 2007.

Baconsky 2007c: Teodor BACONSKY, *Un referendum sănătos*, în „Dilema veche”, nr. 172, 26 mai 2007.

Eliade 1942: Mircea ELIADE, *Salazar și Revoluția în Portugalia*, București, Editura Gorjan, 1942.

Eliade, 1943: Mircea ELIADE, *Os Romenos, Latinos do Oriente*, Lisabona, Livraria Clássica Editora, 1943.

Eliade 2006a: Mircea ELIADE, *Jurnal portughez*, I, București, Humanitas, 2006.

Eliade 2006b: Mircea ELIADE, *Jurnal portughez*, II, București, Humanitas, 2006.

Eliade 2008: Mircea ELIADE, *Diario portugues*, traducere de Corneliu Popa, Editora Guarra&Paz, Lisabona, 2008.

Turcu 1995: Constantin I. TURCU, *Lucian Blaga sau fascinația diplomației*, București, Editura Enciclopedică, 1995.

Zamfir 2001: Mihai ZAMFIR, *Negrici*, în „România literară”, 2001, nr. 49.

Zamfir 2006a: Mihai ZAMFIR, *Jurnal indirect. Scrisori portugheze*, București, Editura ICR, 2006.

Zamfir 2006b: Mihai ZAMFIR, *Se înnoptează. Se lasă ceață*, Iași, Polirom, 2006.

Zamfir 2008: Mihai ZAMFIR, *Uma casa dois mundos*, Brasilia, Thesaurus Editora, 2008.